

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

BIOLOGIYA DARSLARIDA TOLERANTLIKKKA OID QADRIYATLARNI SINGDIRISH METODLARI

Xidirov Faxriddin Fozilovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti, katta o'qituvchi

Annotatsiya

Maqolada biologiya darslari jarayonida o'quvchi va talabalarda tolerantlikka oid qadriyatlarni shakllantirish metodlari yoritiladi. Biologik bilimlar orqali inson, tabiat, tirik organizmlar xilma-xilligi, ekologik muvozanat va bioetik munosabatlarni anglash tolerant dunyoqarashni rivojlantirishning muhim omili sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, muammoli ta'lim, munozara, keys-stadi, loyiha, guruhli ish va refleksiv metodlardan foydalanish imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: biologiya ta'limi, tolerantlik, qadriyat, bioetika, ekologik madaniyat, interfaol metod, tarbiyaviy ta'lim.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Хидиров Фахриддин Фозилович

Шахрисабзский государственный педагогический институт, старший преподаватель

Аннотация

В статье рассматриваются методы формирования ценностей толерантности у учащихся и студентов в процессе преподавания биологии. Биологические знания о человеке, природе, разнообразии живых организмов, экологическом равновесии и биоэтическом отношении анализируются как важный фактор развития толерантного мировоззрения. Также раскрываются возможности использования проблемного обучения, дискуссии, кейс-стади, проектного метода, групповой работы и рефлексивных методов.

Ключевые слова: биологическое образование, толерантность, ценность, биоэтика, экологическая культура, интерактивный метод, воспитательное обучение.

METHODS OF INSTILLING TOLERANCE-RELATED VALUES IN BIOLOGY LESSONS

Xidirov Faxriddin Fozilovich

Shahrisabz State Pedagogical Institute, Senior Lecturer

Abstract

The article examines methods of instilling tolerance-related values in students during biology lessons. Biological knowledge about humans, nature, the diversity of living organisms, ecological balance, and bioethical attitudes is analyzed as an important factor in developing a tolerant worldview. The article also discusses the use of problem-based learning, discussion, case study, project-based learning, group work, and reflective methods.

Keywords: biology education, tolerance, value, bioethics, ecological culture, interactive method, educational teaching.

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarini, balki uning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirish ham muhim pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda. Globallashuv, madaniyatlararo integratsiya, ekologik muammolar va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida tolerantlik madaniyatini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Shu sababli yosh avlodda insonparvarlik, bag'rikenglik, ekologik mas'uliyat va bioetik qadriyatlarni rivojlantirish ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Biologiya fani o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra tolerantlikka oid qadriyatlarni shakllantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Chunki biologiya inson, tabiat va tirik organizmlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganadi hamda hayotning xilma-xilligini anglashga xizmat qiladi. Tirik mavjudotlarning biologik xilma-xilligi, ekologik muvozanat, organizmlar o'rtasidagi o'zaro moslashuv va yashash qonuniyatlari haqida bilim berish orqali o'quvchilarda tabiatga ehtiyotkor munosabat, boshqalarning yashash huquqini hurmat qilish va bag'rikenglik kabi fazilatlarini rivojlantirish mumkin.

Maktab va oliy ta'lim tizimida biologiya darslari faqat nazariy bilimlarni o'rgatish vositasi bo'lib qolmasdan, balki tarbiyaviy jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida ham xizmat qilishi lozim. Ayniqsa,

ekologik inqirozlar, bioetik muammolar, genetik texnologiyalar va inson salomatligi bilan bogʻliq global masalalar sharoitida biologik bilimlarni tolerantlik qadriyatlarini bilan uygʻunlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa biologiya darslarida interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, munozaralar, loyiha ishlari va refleksiv faoliyatlardan samarali foydalanishni talab etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi biologiya darslarida tolerantlikka oid qadriyatlarni singdirish metodlarini pedagogik jihatdan tahlil qilish hamda ularning taʼlim-tarbiya jarayonidagi samaradorligini yoritishdan iborat. Tadqiqot davomida biologiya fanining tolerantlik madaniyatini shakllantirishdagi imkoniyatlari, interfaol metodlarning tarbiyaviy ahamiyati va biologik bilimlarning aksiologik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Biologiya darslarida tolerantlikka oid qadriyatlarni singdirish masalasi, avvalo, tolerantlik taʼlimining umumiy nazariy asoslari bilan bogʻliq. UNESCOning **“Declaration of Principles on Tolerance”** hujjatida tolerantlik hurmat, qabul qilish va insoniy xilma-xillikni qadrlash tamoyillari bilan izohlanadi. Mazkur manbada taʼlim intolerantlikning oldini olishning eng samarali vositasi sifatida baholanadi. Bu yondashuv biologiya darslarida inson, tabiat va tirik organizmlar xilma-xilligini oʻrganish orqali oʻquvchilarda bagʻrikenglik, hurmat va masʼuliyat hissini shakllantirish zarurligini asoslaydi.

Bioetik taʼlimga oid tadqiqotlarda biologiya fanining tarbiyaviy imkoniyatlari alohida taʼkidlanadi. UNESCO bioetika taʼlimini turli madaniyatlar va fanlar doirasida umumiy bioetik tamoyillarni tushunishga xizmat qiluvchi taʼlim yoʻnalishi sifatida izohlaydi. Bu biologiya darslarida genetik muhandislik, inson salomatligi, hayvonlarga munosabat, ekologik muvozanat kabi mavzularni faqat ilmiy faktlar sifatida emas, balki axloqiy tanlov va masʼuliyat nuqtayi nazaridan ham yoritish lozimligini koʻrsatadi.

N. Keskin-Samanci va hammualliflarining bioetik qadriyatlar boʻyicha tadqiqotida biologiya taʼlimida axloqiy dilemmalar, oʻquvchilarning munosabati, qadriyatlarini va shaxsiy pozitsiyasini aniqlash muhimligi koʻrsatiladi. Mualliflar bioetik vaziyatlar asosida oʻqitish oʻquvchilarda tanqidiy fikrlash, muhokama yuritish va turli qarashlarga hurmat bilan yondashish koʻnikmalarini rivojlantirishini taʼkidlaydilar. Bu fikr biologiya darslarida tolerantlik qadriyatlarini singdirishda keys-stadi, bahs-munozara va muammoli vaziyatlardan foydalanish samarali ekanini tasdiqlaydi.

Ekologik taʼlimga oid UNESCO manbalarida ekologik qadriyatlarni shakllantirish insonning tabiatga masʼuliyatli munosabati, biologik va madaniy xilma-xillikni qadrlashi bilan bogʻliq ekanini taʼkidlanadi. Biologiya darslarida ekotizimlar, biologik xilma-xillik, tabiatni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish mavzularini oʻrganish oʻquvchilarda nafaqat ekologik bilim, balki tolerant dunyoqarashni ham shakllantiradi. Chunki tabiatdagi har bir tirik mavjudotning oʻz oʻrni borligini anglash boshqalarga nisbatan hurmat va ehtiyotkor munosabatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotda pedagogik tahlil metodi asosiy metod sifatida tanlandi. Ushbu metod biologiya darslarida tolerantlikka oid qadriyatlarni singdirishning mazmuni, shakl va vositalarini aniqlash imkonini beradi. Pedagogik tahlil jarayonida biologiya fanining **“Tirik organizmlar xilma-xilligi”**, **“Ekologik tizimlar”**, **“Inson va salomatlik”**, **“Genetika asoslari”**, **“Tabiatni muhofaza qilish”** kabi mavzulari tarbiyaviy imkoniyatlari nuqtayi nazaridan oʻrganiladi. Natijada biologiya darslarida tolerantlikni shakllantirish uchun munozara, keys-stadi, muammoli vaziyat, guruhli ish, loyiha va refleksiya metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq ekanini asoslanadi.

“Tirik organizmlar xilma-xilligi” mavzusini keys-stadi metodi asosida tashkil etish

Biologiya darslarida **“Tirik organizmlar xilma-xilligi”** mavzusini keys-stadi metodi yordamida tashkil etish oʻquvchilarda nafaqat biologik bilimlarni shakllantiradi, balki tolerantlikka oid qadriyatlarni ham rivojlantiradi. Mazkur metod orqali oʻquvchilar tirik organizmlarning tabiatdagi oʻrni, ularning yashash huquqi, ekotizimdagi vazifasi va biologik xilma-xillikni asrash zaruratini muammoli vaziyat asosida anglaydi.

Masalan, darsda quyidagi keys-vaziyat berilishi mumkin: **“Maktab hovlisida oʻquvchilar chumolilar inini koʻrib qolishdi. Baʼzi oʻquvchilar chumolilarni yoʻq qilish kerakligini, chunki ular odamga xalaqit berishini aytishdi. Boshqa oʻquvchilar esa chumolilar ham tabiatning bir qismi ekanini, ular tuproqni yumshatishi va ekotizimda muhim vazifa bajarishini taʼkidlashdi. Siz biolog sifatida bu vaziyatga qanday munosabat bildirasiz?”**

Ushbu keys asosida oʻquvchilar kichik guruhlariga boʻlinadi. Birinchi guruh chumolilarning biologik xususiyatlarini, ikkinchi guruh ularning ekotizimdagi vazifasini, uchinchi guruh inson va tirik organizmlar oʻrtasidagi munosabat madaniyatini, toʻrtinchi guruh esa muammoni tolerantlik asosida hal

qilish yo'llarini tahlil qiladi. Guruhlar o'z xulosalarini taqdim etar ekan, har bir tirik organizmning tabiatdagi o'rni borligi, biologik xilma-xillikni saqlash insonning ekologik va axloqiy mas'uliyati ekanini asoslaydi.

Keys-stadi jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga quyidagi savollar bilan murojaat qilishi mumkin: "Chumolilar tabiatda qanday foydali vazifalarni bajaradi?", "Inson o'ziga noqulaylik tug'dirgan tirik organizmlarga qanday munosabatda bo'lishi kerak?", "Biologik xilma-xillikni asrash tolerantlik qadriyatlari bilan qanday bog'liq?", "Muammoni tirik mavjudotlarga zarar yetkazmasdan hal qilish mumkinmi?"

Mazkur metodning samaradorligi shundaki, o'quvchilar tayyor bilimni eslab qolish bilan cheklanmaydi, balki real hayotiy vaziyatni tahlil qiladi, muammoni turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqadi, dalillar asosida fikr bildiradi va umumiy xulosa chiqaradi. Natijada ularda biologik bilimlar bilan bir qatorda ekologik madaniyat, bioetik qarashlar, mas'uliyat, hamkorlik, boshqalarning fikrini hurmat qilish va tolerant munosabat ko'nikmalari shakllanadi.

Shunday qilib, "Tirik organizmlar xilma-xilligi" mavzusini keys-stadi metodi yordamida o'qitish biologiya darslarini tarbiyaviy jihatdan boyitadi. Bu metod o'quvchilarda tirik organizmlarga nisbatan ehtiyotkor munosabatni, tabiatdagi xilma-xillikni qadrlashni hamda inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatni anglashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

"Tirik organizmlar xilma-xilligi" mavzusini keys-stadi metodi asosida tashkil etish

Biologiya darslarida "Tirik organizmlar xilma-xilligi" mavzusini keys-stadi metodi yordamida tashkil etish o'quvchilarda nafaqat biologik bilimlarni shakllantiradi, balki tolerantlikka oid qadriyatlarni ham rivojlantiradi. Mazkur metod orqali o'quvchilar tirik organizmlarning tabiatdagi o'rni, ularning yashash huquqi, ekotizimdagi vazifasi va biologik xilma-xillikni asrash zaruratini muammoli vaziyat asosida anglaydi.

Masalan, darsda quyidagi keys-vaziyat berilishi mumkin: "Maktab hovlisida o'quvchilar chumolilar inini ko'rib qolishdi. Ba'zi o'quvchilar chumolilarni yo'q qilish kerakligini, chunki ular odamga xalaqit berishini aytishdi. Boshqa o'quvchilar esa chumolilar ham tabiatning bir qismi ekanini, ular tuproqni yumshatishi va ekotizimda muhim vazifa bajarishini ta'kidlashdi. Siz biolog sifatida bu vaziyatga qanday munosabat bildirasiz?"

Ushbu keys asosida o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linadi. Birinchi guruh chumolilarning biologik xususiyatlarini, ikkinchi guruh ularning ekotizimdagi vazifasini, uchinchi guruh inson va tirik organizmlar o'rtasidagi munosabat madaniyatini, to'rtinchi guruh esa muammoni tolerantlik asosida hal qilish yo'llarini tahlil qiladi. Guruhlar o'z xulosalarini taqdim etar ekan, har bir tirik organizmning tabiatdagi o'rni borligi, biologik xilma-xillikni saqlash insonning ekologik va axloqiy mas'uliyati ekanini asoslaydi.

Keys-stadi jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga quyidagi savollar bilan murojaat qilishi mumkin: "Chumolilar tabiatda qanday foydali vazifalarni bajaradi?", "Inson o'ziga noqulaylik tug'dirgan tirik organizmlarga qanday munosabatda bo'lishi kerak?", "Biologik xilma-xillikni asrash tolerantlik qadriyatlari bilan qanday bog'liq?", "Muammoni tirik mavjudotlarga zarar yetkazmasdan hal qilish mumkinmi?"

Mazkur metodning samaradorligi shundaki, o'quvchilar tayyor bilimni eslab qolish bilan cheklanmaydi, balki real hayotiy vaziyatni tahlil qiladi, muammoni turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqadi, dalillar asosida fikr bildiradi va umumiy xulosa chiqaradi. Natijada ularda biologik bilimlar bilan bir qatorda ekologik madaniyat, bioetik qarashlar, mas'uliyat, hamkorlik, boshqalarning fikrini hurmat qilish va tolerant munosabat ko'nikmalari shakllanadi.

Shunday qilib, "Tirik organizmlar xilma-xilligi" mavzusini keys-stadi metodi yordamida o'qitish biologiya darslarini tarbiyaviy jihatdan boyitadi. Bu metod o'quvchilarda tirik organizmlarga nisbatan ehtiyotkor munosabatni, tabiatdagi xilma-xillikni qadrlashni hamda inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatni anglashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Biologiya darslarida "Ekologik tizimlar" mavzusini muammoli vaziyat metodi orqali tashkil etish o'quvchilarda ekologik tafakkur, mas'uliyat, tolerant munosabat va tabiatga ehtiyotkor qarashni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu metod orqali o'quvchilar ekologik tizimdagi har bir tirik va notirik omil o'zaro bog'liq ekanini, bir omilning buzilishi butun tizim muvozanatiga ta'sir ko'rsatishini anglaydi.

Darsda quyidagi muammoli vaziyat berilishi mumkin: "Qishloq yaqinidagi kichik ko'l atrofida turli qushlar, baliqlar, hasharotlar va o'simliklar yashaydi. So'nggi vaqtlarda aholi ko'l bo'yiga chiqindi tashlay boshladi. Natijada suv ifloslandi, baliqlar kamaydi, qushlar boshqa joyga uchib ketdi, ayrim

o'simliklar quriy boshladi. Aholining bir qismi bu holatni oddiy muammo deb hisoblaydi, boshqalar esa ekologik tizim buzilayotganini ta'kidlaydi. Siz biolog sifatida bu vaziyatni qanday baholaysiz?"

Mazkur muammoli vaziyat asosida o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linadi. Birinchi guruh ko'l ekotizimining tarkibiy qismlarini aniqlaydi. Ikkinchi guruh ifloslanishning tirik organizmlarga ta'sirini tahlil qiladi. Uchinchi guruh inson faoliyatining ekologik muvozanatga salbiy oqibatlarini izohlaydi. To'rtinchi guruh esa muammoni hal qilish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqadi.

O'qituvchi muhokamani quyidagi savollar asosida yo'naltirishi mumkin: "Ekologik tizim qanday tarkibiy qismlardan iborat?", "Ko'lining ifloslanishi qaysi organizmlarga birinchi navbatda ta'sir qiladi?", "Bitta tur kamayishi boshqa tirik organizmlar hayotiga qanday ta'sir ko'rsatadi?", "Inson ekologik tizimga zarar yetkazmaslik uchun qanday mas'uliyatga ega?", "Muammoni tolerantlik va ekologik madaniyat asosida qanday hal qilish mumkin?"

Ushbu metodning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, o'quvchilar ekologik muammoni faqat biologik hodisa sifatida emas, balki insonning tabiatga munosabati, mas'uliyati va axloqiy tanlovi bilan bog'liq jarayon sifatida tushunadi. Ular turli fikrlarni tinglash, dalillar asosida bahslashish, guruhda hamkorlik qilish va tabiat manfaatini hisobga olgan holda qaror qabul qilishga o'rganadi.

Natijada o'quvchilarda ekologik tizimlarning o'zaro bog'liqligi, biologik xilma-xillikni asrash, tabiatga zarar yetkazmaslik, tirik organizmlarga ehtiyotkor munosabatda bo'lish va ekologik tolerantlik kabi qadriyatlar shakllanadi. Shu bois "Ekologik tizimlar" mavzusini muammoli vaziyat metodi asosida o'qitish biologiya darsining ilmiy, tarbiyaviy va amaliy samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, biologiya darslari tolerantlikka oid qadriyatlarni shakllantirish uchun katta pedagogik va tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. Biologik bilimlar orqali o'quvchilarda tirik organizmlar xilma-xilligini anglash, tabiatga ehtiyotkor munosabatda bo'lish, ekologik mas'uliyatni his qilish hamda bioetik qadriyatlarni qadrlash kabi muhim fazilatlarni rivojlantirish mumkin. Umuman olganda, biologiya darslarida tolerantlikka oid qadriyatlarni singdirish metodlari yosh avlodni ekologik ongli, ma'naviy yetuk, bag'rikeng va mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashning muhim pedagogik omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. – Paris: UNESCO, 1995. – URL: Declaration of Principles on Tolerance (дата обращения: указывается автором).
2. UNESCO. Bioethics Core Curriculum. Section 1: Syllabus Ethics Education Programme. – Paris: UNESCO, 2008. – URL: Bioethics Core Curriculum (дата обращения: указывается автором).
3. Kim M., Diong C.H. (eds.). Biology Education for Social and Sustainable Development. – Rotterdam: Sense Publishers, 2012. – 406 p. – DOI: 10.1007/978-94-6091-927-5. – URL: Springer Book Page (дата обращения: указывается автором).
4. UNESCO. Education for Sustainable Development Sourcebook. – Paris: UNESCO, 2012. – URL: Education for Sustainable Development Sourcebook
5. UNESCO. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. – Paris: UNESCO, 2005. – URL: Universal Declaration on Bioethics and Human Rights